

PŘEHLED NOVOŘECKÉ GRAMATIKY

Novořečtina je jazyk 14 milionů lidí v Řecku a na Kypru. Další menšiny nacházíme také v Bulharsku, Albánii, Makedonii a Turecku a také na černomořském pobřeží (Rusko, Ukrajina, Gruzie). Ve dvacátém století odešlo mnoho Řeků do Spojených států, Austrálie, Kanady, ale také Německa nebo Itálie. Tyto komunity víc než jiné dbají na tradice a vzdělání v řečtině (například zakládání škol a sňatky v rámci komunity). Větší řecká menšina žije také v České republice. Tehdejší Československo přijalo několik tisíc Řeků, kteří odešli z Řecka během občanské války, a mnozí zde zůstali (Krnov, Brno). Také zde si zakládali krajanské spolky apod., nicméně byli do značné míry asimilováni.

Novořečtina tvoří v rámci indoevropské jazykové rodiny samostatnou větev. V prostoru balkánského jazykového svazu patří spíše na okraj (nesdílí například postponovaný určitý člen apod.) Ze všech evropských jazyků můžeme právě u řečtiny nejdéle pozorovat její vývoj, a to přibližně 3000 let. Ve starších fázích rozlišujeme jednotlivé dialekty (dórský, iónský a attický), z nichž později převládl ten attický a stal se základem obecné řečtiny. Pro řečtinu je charakteristický staletí trvající boj mezi konzervativci a přirozeným vývojem mluveného jazyka. Během turecké okupace nebyl jazyk kultivován a tak se propast mezi oběma tendencemi ještě prohloubila. V průběhu 19. století vznikla tzv. kathareusa, tj. jazyk očištěný od turcismů. Proti ní stál lidový jazyk dimotiki. Jazyková otázka byla vyřešena až roku 1976, kdy vznikl zákon o novořečtině, který v podstatě uznává obě tradice, které konstituovaly dnešní novořečtinu.

V řečtině je menší množství skutečně vymezených dialektů, kterými se hovoří na určitých, většinou původně izolovaných, územích (tsakonština, jazyk italských Řeků griko, pontština, maloasijská/kappadocká řečtina) a větší množství regionálních variant, které tvoří kontinuum a nelze je dost dobře jednotlivě vymezit, určité znaky sdílí vždy několik těchto variant, hovoříme proto zjednodušeně o severních a jižních dialektech. Hranici tvoří Korintský záliv a přirozená hranice Peloponéského poloostrova. Velmi zjednodušeně lze říci, že severní dialekty jsou charakteristické tzv. severním vokalizmem (zvláštní přístup k nepřízvučným samohláskám), jižní pak palatalizací velár. Současná spisovná novořečtina se zakládá především na jižních dialektech.

1. Novořecká gramatika

1.1. Fonetika

Novořecká abeceda má 24 znaků totožných s abecedou starořeckou. Protože se však řecká výslovnost v průběhu helénistického a římského období změnila, zatímco pravopis byl poměrně konzervativně zachovávan, neodráží dnešní pravopis výslovnost.

Řecká výslovnost je poměrně rychlá. Existuje tak řada fonetických změn, které se dějí pouze na styku dvou slov v rámci syntagmatu, jsou to například synkopa, elize, kontrakce, afereze. Nicméně spojí-li se všechny tyto jevy, může pak jednoduchá řecká věta vypadat třeba takhle: Τί ν' ολ' αυτα τ' αστεια; (Τι ειναι ολα αυτα τ αστεια; Co znamenají všechny tyhle vtipy?)

1.1.1. Přízvuk

Přízvuk je dynamický, důrazný. Je výraznější než v češtině, takže často také prodlužuje samohlásku. Je pohyblivý, a to i v rámci flexe, a má distinktivní funkci. Z řečtiny také pocházejí obecně používané termíny pro označení přízvuku (atona, oxytona, paroxytona, proparoxytona). Přízvuk tedy může být na jedné z posledních tří slabik slova, případně slovo nemusí mít přízvuk vůbec. Bez znalosti slova jej nelze odvodit a patří také k těm obtížnějším jevům řeckého jazyka pro cizince. A to už máme alespoň to štěstí, že byl v roce 1982 zrušen polytonický pravopis, který také označoval průtažný přízvuk, těžký přízvuk a přídech. Tato značení neměla pro výslovnost novořečtiny žádný význam.

Píšeme-li velkými písmeny, přízvuk nezaznamenáváme.

1.1.2. Samohlásky

Řečtina má pět samohláskových fonémů /a, e, i, o, u/, které však mohou být zapsány různě. V následující tabulce je vlevo foném a vpravo možnosti jeho zápisu.

a	α
e	ε, αι
i	ι, υ, υι, η, ει, οι
o	ο, ω

Je patrné, že největší obtíže spočívají v zápisu /i/, a to nejen pro studenty řečtiny jako cizího jazyka, ale také pro rodilé mluvčí, kteří často váhají. Vzhledem k tomu, že pravopis do jisté míry odráží starou řečtinu, odpovídá schopnost správně psát více než v jiných zemích míře vzdělání.

Tyto samohlásky se vyslovují vždy krátce, kromě těch, které nesou přízvuk.

Řečtina má také mnoho diftongů: αἶ, εἶ, οἶ,...

1.1.3. Souhlásky

Řečtina má 20 souhláskových fonémů, jejichž výslovnost se ovšem může lišit v závislosti na hláskovém okolí.

Tyto souhlásky se vyslovují stejně jako v češtině: /ρ, τ, ζ, π, σ, φ, κ, λ, β, ν, μ/. Hlávky /δ, θ/ jsou zubné a transkribujeme je jako dh a th, zjednodušeně řečeno, pro Čecha spočívá tato artikulační novost v tom, že musí dát „jazyk mezi zuby“. Hlávka /γ/ se vyslovuje jako znělé ch. /χ/ se vyslovuje jako obyčejné české ch. /ψ/ je spřežka /ps/. V řečtině se dále vyskytují hojně pravopisné spřežky, například: /ντ, μπ, τσ, τζ,.../. Jejich výslovnost je snadno odvoditelná z toho, co bylo výše řečeno. Používají se zejména v cizích slovech.

1.1.4. Interpunkce

Jedna důležitá interpunkční poznámka, která v řečtině často mate. Otázky jsou na konci označeny středníkem, a ne otazníkem.

Τι θα μου πεις; Copak mi řekneš?

1.2. Morfologie

Ačkoliv byl během přechodu od staré řečtiny k nové počet gramatických kategorií silně redukován, stále patří novořečtina k těm bohatším flektivním jazykům. Každý slovní druh disponuje poměrně velkým počtem vzorů a většinou i celou řadou výjimek. Většina tvarů je syntetická, ale vyvinula se i řada analytických tvarů, někdy existují paralelně.

1.2.1. Podstatné jméno

Řecké podstatné jméno má kategorii rodu, čísla a pádu. Řečtina má tři rody (m, f, n), dvě čísla a čtyři pády (nominativ, genitiv, akuzativ a vokativ). Vzory skloňování se dělí podle koncovky a dále podle toho, zda je tato koncovka přízvučná nebo nepřízvučná. Rod rozeznáme obvykle snadno podle koncovky. Tyto typické koncovky vidíme na příkladech:

mužský rod: ο νικητής (vítěz), ο άνθρωπος (člověk), ο καφές (káva), ο μήνας (měsíc),...

ženský rod: η θάλασσα (moře), η σκέψη (myšlenka),...

střední rod: το κορίτσι (děnče), το παιδί (dítě), το βουνό (hora), το όνομα (jméno),...

Řečtina má člen určitý a neurčitý, oba tyto členy klademe před podstatné jméno. Člen určitý je ο (m), η (f), το (n) pro jednotné číslo a οι (m, f) a τα (n) pro množné číslo. Člen neurčitý je ένας (m), μια (f), ένα (n). Člen má tedy kategorii rodu, čísla, pádu a určitosti či neurčitosti. V jednotlivých pádech tedy skloňujeme jak člen, tak podstatné jméno.

V mužském rodě jsou nejčastější zakončení –os a –as:

	sg	pl	
N	φίλος	φίλοι	(přítel)
G	φίλου	φίλων	
A	φίλο	φίλους	
V	φίλε	φίλοι	

	sg	pl	
N	άντρας	άντρες	(muž)
G	άντρα	αντρών	
A	άντρα	άντρες	
V	άντρα	άντρες	

V ženském rodě jsou nejčastější zakončení –a a –η. Skloňují se analogicky:

	sg	pl	
N	εποχή	εποχές	(doba)
G	εποχής	εποχών	
A	εποχή	εποχές	

V εποχή εποχές

Ve středním rodě jsou typická zakončení –o a –i, skloňují se také analogicky:

	sg	pl	
N	παιδί	παιδιά	(dítě)
G	παιδιού	παιδιών	
A	παιδί	παιδιά	
V	παιδί	παιδιά	

Vokativ se v ženském a středním rodě většinou shoduje s nominativem, v mužském rodě je zakončen na –e nebo odpovídá tvaru nominativu bez koncového –s.

Množné číslo se tvoří v mužském rodě pro nejčastější koncovky -ος na –οι, -ας na -ες , -ης na –εις; v ženském rodě pro koncovky -α a -η na –εις; ve středním rodě pro koncovky -ο na -α a -ι na –ια.

Zvláštností je také tzv. koncové –n, které se objevuje ve členu mužského a ženského rodu v akuzativu, pakliže podstatné jméno začíná na samohlásku nebo explozívu (i ve spřežce). Koncové –n se také může objevit například u paralelních tvarů αυτός (tento) nebo zápornky δε(v). Uplatňování tohoto koncového –n je regionální, avšak ve spisovném jazyce povinné.

Existuje také několik podstatných jmen nepravidelných, a tudíž s vlastním skloňováním, například το δόρυ (oštěp), ale του δόρατος v genitivu,...

1.2.2. Přídavné jméno

Podstatná jména rozlišují kategorii rodu, čísla a pádu. Nejrozšířenější skupina přídavných jmen má při skloňování stejné koncovky jako podstatná jména. Dělíme je na přídavná jména stejnoslabičná a nestejnoslabičná, která v plurálu mužského rodu a v celém paradigmatu středního rodu přibírají jednu slabiku.

Přídavná jména jsou v mužském rodě většinou zakončena na -ος (véος, καλός).

	sg	pl
N	véος	véοι
G	véου	véων

A	νέο	νέους
V	νέε	νέοι

Ženský rod je obtížnější, přídavná jména zakončená v mužském rodě na koncovku –ος mohou být v ženském rodě zakončena na –ή (je-li před –ος nepřízvučná samohláska nebo souhláska), –α (je-li před –ος přízvučná kmenová samohláska) nebo –ιά je-li před –ος jeden z grafémů reprezentujících –i nebo κ, χ, ν, θ). Vzory pro skloňování ženského rodu jsou následující:

	sg	pl
N	καλή	καλές
G	καλής	καλών
A	καλή	καλές
V	καλή	καλές

	sg	pl
N	νέα	νέες
G	νέας	νέων
A	νέα	νέες
V	νέα	νέες

	sg	pl
N	γλυκιά	γλυκές
G	γλυκιάς	γλυκών
A	γλυκιά	γλυκές
V	γλυκιά	γλυκές

Ve středním rodě mají opět všechna tato přídavná jména jednu koncovku –ο.

	sg	pl
N	νέο	νέα
G	νέου	νέων
A	νέα	νέα
V	νέο	νέο

Malá skupina přídavných jmen je zakončena na -ύς nebo -ής

	m (sg)	f (sg)	n (sg)
N	βαθύς	βαθιά	βαθύ
G	βαθέος	βαθιάς	βαθέος
A	βαθύ	βαθιά	βαθύ
V	βαθύ	βαθιά	βαθύ

	m (pl)	f (pl)	n (pl)
N	βαθείς	βαθιές	βαθέα
G	βαθέων	βαθιών	βαθέων
A	βαθιούς	βαθιές	βαθέα
V	βαθείς	βαθιές	βαθέα

Komparativ se tvoří pomocí částice πιο (více) nebo koncovkou -στερος, -στερος, -ύτερος. Superlativ se tvoří přidáním určitého členu ke komparativu.

μικρός - πιο μικρός, ο πιο μικρός/ μικρότερος, ο μικρότερος

1.2.3. Zájmeno

Osobní zájmena εγώ, εσύ, αυτός, αυτή, αυτό, εμείς, εσείς, αυτοί, αυτές, αυτά mají slabé a silné skloňování. Silné tvary se používají tam, kde je třeba důrazu, nebo prostě tam, kde syntaktický kontext nedovoluje slabé formy. Ty se používají jako preverbální klitika pro vyjádření přímého i nepřímého předmětu a genitivní forma může vystupovat jako přivlastňovací zájmeno.

Silné skloňování

N	εγώ	εσύ	αυτός	αυτή	αυτό	εμείς	εσείς	αυτοί	αυτές	αυτά
G	εμένα	εσένα	αυτού	αυτής	αυτού	εμάς	εσάς	αυτών	αυτών	αυτών
A	εμένα	εσένα	αυτόν	αυτήν	αυτό	εμάς	εσάς	αυτούς	αυτές	αυτά

Slabé skloňování

N	εγώ	εσύ	αυτός	αυτή	αυτό	εμείς	εσείς	αυτοί	αυτές	αυτά
G	μου	σου	του	της	του	μας	σας	τους	τους	τους
A	με	σε	τον	τη(ν)	το	μας	σας	τους	τις	τα

Podobně jako v dalších balkánských jazycích se také v řečtině hojně vyskytuje předsazení zájmena a zájmenná reduplikace.

Την Ελένη δεν την ξέρω. Helenu neznám. (doslova: Helenu tu neznám)

Přivlastňovací zájmena jsou slabé genitivní tvary osobních zájmen, pro zdůraznění se také může použít tvar ο δικός μου, η δική μου, το δικό μου.

Ukazovací zájmena mají dva stupně. První stupeň, tedy ukazovací zájmena pro věci nejbližší, je totožný s 3. osobou: αυτός, αυτή, αυτό, αυτοί, αυτές, αυτά. Jedná se samozřejmě o tvary původní pro ukazovací zájmena a až dodatečné pro osobní zájmena. Druhý stupeň jsou zájmena εκείνος, εκείνη, εκείνο pro věci vzdálené. Oba tvary se skloňují jako přídavná jména typu καλός.

Vztažné zájmeno που (který) má také spisovnější variantu ο οποίος, η οποία, το οποίο; která se užívá především v literatuře.

Tázací zájmena jsou: τι (co), ποιος (kdo, skloňuje se jako přídavné jméno), ποσος (kolik, také se skloňuje jako přídavné jméno).

Neurčitá zájmena jsou: κανένας, κανείς (obě znamenají v kladné větě někdo, v záporné nikdo), κάποιος (nějaký), μερικοί (někteří, několik málo), κάτι (něco), τίποτα (v kladné větě něco, v záporné nic), άλλος (jiný),...

1.2.4. Číslovky

1	ένα	11	ένδεκα	30	τριάντα
2	δύο	12	δώδεκα	40	σαράντα
3	τρία	13	δεκατρία	50	πενήντα
4	τέσσερα	14	δεκατέσσερα	60	εξήντα
5	πέντε	15	δεκαπέντε	70	εβδομήντα
6	έξι	16	δεκαέξι	80	ογδόντα
7	επτά	17	δεκαεπτά	90	ενενήντα
8	Οκτώ	18	δεκαοκτώ	100	εκατό(ν)
9	εννέα	19	δεκαεννέα		
10	δέκα	20	είκοσι		

Číslovky ένα, τρία a τέσσερα mají tři rody a skloňují se. Řadové číslovky nejsou snadno odvoditelné od základních, prvních deset je: πρώτος, Δεύτερος, τρίτος, τέταρτος, πέμπτος, έκτος, έβδομος, όγδοος, ένατος, δέκατος. Základní zlomky jsou: ένα μισό (polovina), ένα τρίτο (třetina), ένα τέταρτο (čtvrtina).

1.2.5. Sloveso

Řecké sloveso vyjadřuje kategorie osoby, čísla, času, způsobu, slovesného tvaru, rodového tvaru a vidu. Novořecké gramatiky v podstatě neuznávají kategorii vidu, ačkoliv fakticky existuje.

Slovesné časy jsou: přítomný čas, předpřítomný čas, imperfektum, aorist, plusquamperfektum, imperfektivní futurum, perfektivní futurum a exaktní futurum. Konjunktiv má prézens a perfektum.

V řečtině mají všechna slovesa v 1. os. j.č. přít. času oznam.zp. –ω. Podle přízvuku této koncovky a koncovky 2. os. j.č. přít. času oznam. zp. rozdělujeme slovesa do dvou časování a dále do dvou tříd.

I. časování

Γράφω	γράφουμε	(psát)
γράφεις	γράφετε	
γράφει	γράφουν	

II. časování

μιλάω/μιλώ	μιλάμε	(mluvit)
μιλάς	μιλάτε	
μιλάει/μιλά	μιλάνε/μιλούν	

οδηγώ	οδηγούμε	(vést)
οδηγείς	οδηγείτε	
οδηγεί	οδηγούν	

Nepravidelná slovesa být a mít se časují následovně:

Είμαι	είμαστε	(být)
είσαι	είστε (είσαστε)	
είναι	είναι	

Έχω	έχουμε	(mít)
έχεις	έχετε	
έχει	έχουν	

V řečtině je zvlášť důležité časování trpného rodu, kromě samotné pasivní konstrukce existuje totiž v řečtině celé řada mediálních, neutrálních/ stavových a deponentních sloves, která se hojně používají.

I.časování: -ομαι, -εσαι, -εται, -όμαστε, -εστε, -ονται

II.časování: -έμαι, -έσαι, -έται, -όμαστε, -όσαστε, -ούνται
- ούμαι, -είσαι, -είται, -ούμαστε, -είστε, -ούνται

Pro vyjádření minulého času používá řečtina především imperfektum a aorist, méně pak předpřítomný a předminulý čas.

Aorist jako imperfektum zachovává pravidlo o přízvuku, který má být co nejdále od konce, tedy na třetí slabice, proto méněslabičná slova nabírají před kmenem slovesa tzv. přímnožek – augment. Toto pravidlo neplatí pro slovesa činná II.časování.

Nejjednodušeji se tvoří imperfektum.

I.časování

Έγραφα	γράφαμε
έγραφες	γράφατε
έγραφε	έγραφαν

II.časování

μιλούσα	μιλούσαμε	(obě třídy mají stejné koncovky)
μιλούσες	μιλούσατε	
μιλούσε	μιλούσαν	

Pro trpný rod:

I.časování: - όμουν, -όσουν, -όταν, -όμασταν, -όσασταν, -ονταν

II.časování: - ιόμουν, -ιόσουν, -ιόταν, -ιόμασταν, -ιόσασταν, -ιούνταν
- ούμουν, -ούσουν, -ούταν, -ούμασταν, -ούσασταν, -ούνταν

V činném aoristu se u sloves I.časování většinou mění kmenová souhláska (ale není to pravidlem) a rozeznáváme aorist sigmatický a asigmatický podle toho, zda koncovka obsahuje sigmu. Koncovky samotné jsou pak stejné jako u I. časování v imperfektu. Aorist sloves II. Časování je mnohem pravidelnější a to podle níže uvedených koncovek.

I.časování

Έγραψα	γράψαμε
έγραψες	γράψατε
έγραψε	έγραψαν

Možné hláskové změny jsou:

Π β φ π τ β τ → ψα

Κ γ χ γγ χν σκ σς ττ → ξα

Τ θ ζ σ → σα nebo ζα

Ν → σα

II.časování

Μίλησα	μιλήσαμε	(obě třídy mají stejné koncovky)
μίλησες	μιλήσατε	
μίλησε	μίλησαν	

Existuje také celá řada nepravidelných sloves.

Έχω	mít	είχα
Είμαι	být	ήμουν
Βλέπω	vidět	είδα
Πάω	jít	πήγα
...		

Pro trpný rod:

I.časování: -ηκα, -ηκες, -ηκε, ήκαμε, -ήκατε, -ηκαν

II. časování: -ήθηκα, -ήθηκες, -ήθηκε, -ηθήκαμε, -ηθήκατε, -ήθηκαν

U sloves I.časování se projeví hlásková změna v činném aoristu také v pasivu (σα→θηκα nebo στηκα, ψα→φτηκα, ξα→χτηκα), u sloves II.časování se koncovka připojuje k přítomnému kmeni.

Následující časy se již tvoří opisem.

Budoucí čas se tvoří částicí θα. Rozlišujeme budoucí čas nedokonavý a dokonavý. Nedokonavý budoucí čas se tvoří spojením částice θα a přítomného času, dokonavý pak spojením částice θα a aoristního kmene.

Čas předpřítomný a předminulý se tvoří pomocí slovesa mít (v přítomném, resp. v minulém čase) a příčestí. Příčestí se tvoří aoristním kmenem +ει.

Konjunktivní tvary se tvoří pomocí částice να a aoristního nebo přítomného kmene.

Podmiňovací způsob se tvoří pomocí částice θα a imperfekta, podmiňovací způsob minulý se tvoří pomocí částice θα a plusquamperfekta.

1.2.6. Příslovce

Neexistuje jednotný způsob odvozování příslovcí od přídavných jmen. Některé typické koncovky příslovcí jsou: -α, -ά, -ώς.

Příslovce se stupňují stejně jako přídavná jména (tedy změnou koncovky nebo opisem

Některá nejčastější příslovce jsou: εδώ (tady), εκεί (tam), κάπου (někde), δεξιά (vpravo), αριστερά (vlevo), σήμερα (dnes), ακόμη (ještě), ελληνικά (řecky),...

1.2.7. Spojky

Nejfrekventovanější řecké spojky jsou: και (a), ούτε (ani), ή (nebo), αλλά (ale), όμως (ale), λοιπόν (tedy), δηλαδή (tedy), πως (že), ότι (že), όταν (když), γιατί (protože), αν (jestliže).

1.2.8. Předložky

Řecké přeložky se nejčastěji pojí s akuzativem, ty knižnější potom s genitivem. Nejfrekventovanější řecké předložky jsou: από (od), για (pro), με (s), μετά (po), χωρίς (bez), ως (as) a σε (k, v). Předložka σε také ve spojení s určitým členem slouží k vyjádření

nepřímého předmětu, tedy v podstatě českého třetího pádu. Časté jsou také složené předložky s příslovci, například κάτω από (pod) apod. Existuje také mnoho archaických knižních předložek, zděděných z katharevusy.

1.2.9. Citoslovce

Poměrně očekávané (a také časté) α! (údiv, překvapení) nebo ε! (smutek, zvolání, ironie, odpor) mohou být rozšířeny také ο: ποπό (údiv), μακάρι (přání), όπα (výskání, nadšení) a celou řadu dalších. Podobně jako ostatní balkánské jazyky je řečtina na citoslovce velmi bohatá.

1.3. Syntax

1.3.1. Pořádek slov

Klasický SVO bývá často obměňován. V nominálním syntagmatu přívlastek předchází podstatné jméno, zatímco přivlastňovací zájmeno stojí za podstatným jménem. Obrácený pořádek je možný, a to jako příznakový. Člen stojí před podstatným jménem. Je-li to jasné z kontextu, podmět je nevyjádřený. V rámci ekonomičnosti jazyka je také řečtina bohatá na klitika (nepřízvučná zájmena přímého předmětu, negace, částice θα a να).

1.4. Slovní zásoba

Nezvykle bohatá slovní zásoba je dána složitou historií tohoto jazyka. Současnou podobu novořecké slovní zásoby formovaly jednak boj mezi konzervativně zachovávaným archaickým jazykem a mluveným lidovým jazykem, jednak turecká okupace (1453-1821) a v neposlední řadě novodobé vlivy italské a anglosaské. Rozdíl mezi určitou obecnou novořečtinou a spisovnou novořečtinou je tedy dán především výběrem slovní zásoby (a ne například morfologickými změnami jak je tomu v češtině). Velké množství slov má tak dvě varianty. I přes tyto vlivy zůstává však slovní zásoba starého a nového jazyka vzájemně srozumitelné, často například jen s lehce posunutým významem.

Turecká slova se prosadila především v běžné každodenní slovní zásobě, například označení různých osob, jejich povolání, a praktických věcí, například nábytku:

řecky	turecky	česky
ο μανάβης	manav	prodavač ovoce a zeleniny
ο μπακάλης	bakkal	hokynář
το ντουλάπι	dolap	skříň

Mnohá slova byla také v moderní době převzata z evropských jazyků, především z angličtiny, francouzštiny a italštiny: το φεριμπότ (trajekt), το μπαρ (bar), η μπίρα (pivo), το ντους (sprcha), η ρεσεψιόν (recepce).